

schouwing en uiteenzetting en veel te weinig actie in om een roman te kunnen zijn. Slechts hier en daar in al de tientallen bladzijden is sprake van eenig gebeuren en waar het dan nog is, is het geval in een heel breede en sterk sprekende omlijsting van beschrijving. Ook is er geen kernmoment, waar de fragmenten omheen groeien, zoals dat in den roman 'tgeval is. Voor roman is het boek veel te langdradig, veel te ponneerend, veel te los van compositie.

Neen, 'tis geen roman, doch een schilderij: een impressionistisch schilderstuk. Een aan den Bijbel ontleend gegeven schildert de Schrijver hier in woorden, naar zijn visie en zijn impressie. En die impressie bepaalt vanzelf de kleuren: die kleuren moeten haar inhoud, uitdrukking, glans geven. Dat wil zeggen: de — voor een roman veel te langdradige — beschouwingen, redeneringen en dialogen zijn stuk voor stuk de tot in bijzonderheden uitgewerkte effecten, die het beeld, de impressie, moeten vormen. En de beschrijvingen, breed en veel, zetten dat beeld tegen zijn achtergrond. In een volgend artikel hoop ik met eenige voorbeelden een en ander nader aan te toonen.

'Tis geheel Anema de impressionist, zooals ik hem in het vorige artikel getracht heb te doen zien, die hier aan 'twerk is geweest. Dat bewijst de poging, om de milieu-kleur te treffen door de Hebreeuwsche transcriptie van de namen, dat bewijst de uitvoerigheid van natuur- en landschapsschildering, dat bewijzen verschillende — in het romankader onmogelijke — details, als dat van Salomo's komst te Sunem, dat van den leeuw, die Salomo's voeten likt, dat bewijst de — in romanverband geheel bijkomstige — tekening van het oogsteefte, die vele bladzijden beslaat, de telkens terugkeerende beschrijving van de schoonheden van Libanon en Hermon. 'Tis alles impressie in dit boek, impressie die is opgebouwd uit Bijbelsche en archeologische gegevens.

Den eigenlijken inhoud van die impressie vindt men in het boek aldus omschreven: „Dawied, persoonsverbeelding van den strijdenden, minnenden Christus — de oude krijger, die had overwonnen en tot het onvolkomen Jeroesjaleem was ingegaan. Abisjag, beeld der wordende gemeente, de ellendige zonder helper, die Dawied in onvolkomen vereeniging aan zich verbonden had, beeld der strijdende Kerk van Christus. Sjalomo straks schaduwbeeld van den triomfeerenden Christus, die in het voltooide Jeroesjaleem haar zou bezitten in volkomen vereeniging, waardoor zij van beeld der strijdende, beeld der overwinnende gemeente zou worden...“ En alles wat er verder staat in de bijna 400 bladzijden van het boek is erop gericht deze impressie te doen uitkomen in de kleur en den glans, die ze voor het geestesoog van den Schrijver heeft.

Voor mijn besef beslist deze visie op het boek over de appreciatie.

Want zóó wordt het metterdaad iets anders dan

een theologisch-exegetische poging in artistieke vorm, iets anders ook dan een Bijbelschen roman. De bezwaren, die daartegen in te brengen zouden zijn, gelden dan niet, want er is geen sprake van vermenging van historie en fantasie, van gewijde werkelijkheid en schrijversverbeelding. De Bijbelsche stof gelijk die is — men leze na de lectuur van het boek eens 1 Koningen 1 en de hoofdstukken van het Hooglied en zal dan zien, dat ze naar het feitelijke ongeschonden is gebleven — is onderwerp geworden van impressionistisch beschouwen, zooals ze sprak tot de geloofsverbeelding van den Schrijver op het literaire doek gebracht.

Wie dit boek leest, staat mijns inziens niet voor een omvertoeld Bijbelverhaal, niet voor een Bijbelschen roman; maar ziet een Bijbelsch schilderij, een getransponeerd Bijbel-tafereel, geschilderd, zooals de Schrijver het heeft gezien. Ik meen dat men tot dit boek moet naderen precies als tot de Bijbelsche schilderstukken. Die plaatsen óók het Bijbelsche motief in een milieu van schildersvisie: de Simeon van Rembrandt staat immers in een Gotische kathedraal, op de Kruisafnamen van Rogier van der Weyde en Fra Bartolomeo vindt men Vlaamsche poorters en zwart-gepijpe monniken, de Annunciatie van den Meester van Flémalle is gelocaliseerd in een middeleeuwsch patriciërshuis. En daarbij stoot men zich ook niet aan de vermenging van historie en fantasie, omdat men de transpositie der kunstenaarsverbeelding eerbiedigt.

Wat Anema in dit boek doet is in wezen niet anders. De tweehed van het Hooglied: den geestelijken zin en den natuurlijke achtergrond, heeft hij overdacht en uit dat visionair-zien op de stof is een eenheidsvoorstelling geboren, die de zijne is. En nu plaatst hij het Bijbelsch „motief“ in het milieu van zijn visie: Abisag is Sulamit; een visie, die persoonlijk is en niet door de Schrift bewezen, maar ook nergens als onmogelijk uitkomt — en dat geheel schildert hij, dat is, beschrijft hij met al de kleurrijke effecten van zijn impressionistisch kunstenaarschap.

En dan leidt die visie hem tot het doel, dat hij aan de kunst gesteld ziet, het ad majorem Dei gloriam. Want de kern van zijn „schilderstuk“ is de eere van Jehova, die zich in den band van Christus met de strijdende gemeente verheerlijkt. Dat is het motief van zijn impressie, gelijk blijkt uit de geciteerde woorden, en dat motief werkt hij uit in de verschillende hoofdstukken van zijn boek.

Dat alles is, naar mijn inzien, zijn kunstenaarsrecht, dat evenzeer geëerbiedigd dient te worden, als dat van de scheppers der Bijbelsche schilderstukken en treurspelen. En het sluit precies aan bij den aard van zijn kunstenaarschap, dat impressionistisch is, en bij het wezen van zijn christelijke kunst, die strekt ad majorem Dei gloriam.

Israël, waarin sprake is van een tijdruimte die daarvoor van bijzondere betekenis is.

De betekenis van die tijdruimte der zeventig zeventallen wordt nu aangegeven in de volgende woorden: ze zijn afgezonderd „om de goddeloosheid te niet te maken en de zonden weg te doen en de ongerechtigheid te verzoenen; een eeuwige rechtvaardigheid aan te brengen, en gezicht en profetie te verzegelen en een heiligheid der heiligheden te zalven“. Het is duidelijk dat de eerste drie dingen: de goddeloosheid te niet maken, de zonden wegdoen en de ongerechtigheid verzoenen, ten nauwste bijeen hooren. Dat zijn volkomen synonieme begrippen. Allereerst wordt dus aan Daniël, die met schuldbelijdenis om vergeving voor zijn volk gevraagd heeft, geopenbaard dat er voor zijn volk nog een zekere termijn bepaald is (de zeventig zeventallen), na verloop waarvan volkomene en waarachtige zondenvergeving zal worden verkregen. Evenals de eerste drie dingen bij elkaar hooren, zal dat ook het geval zijn met de laatste drie. Van het eerste dezer drie „een eeuwige rechtvaardigheid aanbrengen“, is het duidelijk, dat het de positieve tegenhanger is van de zondenvergeving. Niet alleen worden de zonden weggenomen, maar ook een eeuwige, een blijvende rechtvaardigheid geschonken, een rechtvaardigheid, die niet weer kan worden tenietgedaan. Van het tweede „gezicht en profetie te verzegelen“ is ook de betekenis niet moeilijk te gissen; het moet beduiden, dat op de Goddelijke openbaring, die in gezichten en door het profetisch Woord gegeven is, het zegel wordt gezet; dat is ongetwijfeld te verstaan van de volkomene vervulling der profetie, waardoor haar waarachtigheid onweersprekelijk wordt in het licht gesteld, en zij als het ware het zegel harer echtheid ontvangt. Maar van het derde „een heiligheid der heiligheden te zalven“ is de betekenis moeilijker te bepalen. Het ligt wel voor de hand, dat het met het aanbrengen van eeuwige rechtvaardigheid en de vervulling van de profetie zeer nauw moet samenhangen, maar wat is er onder te verstaan? In de Heilige Schrift wordt de benaming „heiligheid der heiligheden“ van zeer onderscheidene zaken gebruikt: van het brandofferaltaar (Ex. 29:37; 40:10), van het reukaltaar (Ex. 30:10), van de toonbroden (Lev. 24:9), van het heilige reukwerk (Ex. 30:36), van het spijsoffer (Lev.

De conclusie, waartoe mijn beschouwing mij voert, is dus deze.

Moeten we dit boek opvatten als een roman en straks, als het werk gereed is, het geheel als een roman-cyclus, dan deel ik de bezwaren van hen, die zich daartegen verzetten. Dan is de vraag naar de juistheid van de exegese inderdaad een beslissend criterium en de vermenging van historie en fantasie op een zoo moeilijk, wijl op de lijn der Goddelijke providentie liggend, punt zeker quaestieus als het gaat om de mogelijkheid van aanvaarden en waardeeren. Dan is er tegen ook deze bedenking, dat het boek, ondanks zijn qualiteiten van stijl en taal, literair wordt een tendenz-product, dat dienen moet om een schrijvers-opinie ingang te doen vinden.

Mogen we het boek echter zien, wat het naar mijn boven verdedigde meening werkelijk is, als een impressionistische schildering in woorden, als een kunstenaarsverbeelding op een aan den Bijbel ontleende en op den Bijbel geïnspireerde stof, dan is het stellig een bijdrage tot de christelijke literaire kunst. Want dan gaat het artistieke van de taal, van de natuurbeschrijvingen, van de lyrische dialogen spreken, juist in de kracht die het heeft: de versterking en intoneering van het impressionistisch effect. Vanzelf komt dit in het volgende artikel nader aan de orde.

Aan de hand van deze conclusie kan ik nu ook antwoorden op een vraag, die mij werd gesteld: „kunnen onze kinderen dit boek lezen of niet“. Even categorisch als ze werd gedaan luidt mijn antwoord: neen, als ze nog niet zoover zijn, dat ze een Bijbelsch schilderstuk of een Bijbelsch treurspel in zijn wezen kunnen begrijpen, ja, als ze gerijpt zijn tot een juist verstaan van de verhouding tusschen gewijde stof en kunstenaarsverbeelding. Dan zal deze kunstenaarsverbeelding, dit schilderstuk-in-woorden hen literaire schoonheid doen zien en genieten.

C. T.

UIT DE HISTORIE

Te Kampen.

De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Gemeente te Kampen is nauw verbonden met die der Theologische School aldaar. Tot op de komst van Gispem had de gemeente geen eigen leeraar. De docenten boden hulp in den predikdienst. Student Maarten Noordzij, indertijd bij de opwekking te Vlissingen onder Gispem bekeerd, vestigde de aandacht der Kamper gemeente op zijn geestelijken vader. En de docenten, inzonderheid Brummelkamp, haalden hem over, om het beroep aan te nemen. Vier diakenen echter en een ouderling hadden liever geen eigen leeraar; zij vonden het goedkoopster als de gemeente bediend werd door de do-

2:3, 10; 6:17; 10:12), het zondoffer (Lev. 6:25, 29; 10:17), en het schuldoffer (Lev. 7:1, 6; 14:13), van den geheelen tabernakel met al zijn toebehooren (Ex. 30:26—29), van het verbannene (Lev. 27:28), van den visionairen tempel van Ezechiël (Ezech. 45:3) en van het daaromheenliggende terrein (Ezech. 43:12), of ook van het terrein dat als hefoffer aan de priesters moest worden afgestaan (Ezech. 48:12); in 1 Kron. 23:13 eindelijk van de priesters zelf (de Statenvertaling met haar „allerheiligste dingen“ is hier fout; de juiste vertaling is „Aäron nu werd afgezonderd om hem te heiligen tot eene heiligheid der heiligheden“). Onze bijzondere aandacht verdient, dat de hier gebruikte uitdrukking niet dezelfde is die van het binnenste en belangrijkste deel van den tabernakel en den tempel wordt gebruikt, waarin alleen de hogepriester, en dan nog maar éénmaal 's jaars, mocht binnentreden, en waarin de ark des Heeren haar plaats had: „het heilige der heiligen“. De beide zegswijzen verschillen in het Hebreeuwsch hierdoor van elkaar, dat in het tweede geval bij het tweede woord het bepalend lidwoord is geplaatst. Voor den zin maakt dat verschil: in het eerste geval wordt alleen iets aangeduid wat in het algemeen zeer heilig is; in het tweede geval wat het heiligste van alles is. Het is van belang hierop te letten, omdat ons daardoor een niet te onderschatten aanwijzing voor de betekenis van het hier gezegde wordt gegeven. Verschillende uitleggers denken aan den tempel, maar juist het feit dat hier de algemeener uitdrukking is gebruikt, iets wat heilig is, geeft grond voor de gedachte, dat de tempel in ieder geval niet is bedoeld. Daar om zal het ook niet juist zijn, zooals onze Kanttekenaren en andere verklaarders doen, de uitdrukking op Christus toe te passen; ook van Hem zou veeleer de andere uitdrukking gebruikt zijn: het heiligste van alles. Waaraan we dan wel te denken hebben? Men kan niet zeggen dat er een bepaald iets is, dat hetzij door het spraakgebruik, hetzij door de bewoordingen van de hier gegeven openbaring zelf, op den voorgrond treedt en daardoor in aanmerking komt. Ook niet het brandofferaltaar, waaraan de meeste uitleggers denken, die de beschouwingen der negatieve Bijbelcritiek omtrent het boek Daniël zijn toegedaan; zij hebben dan het oog op de speciale historische gebeur-

POPULAIR-WETEN- [SCHAPPELIJKE SCHETSEN

Het Chillasme en het Oude Testament.

XLIII.

De zeventig zeventallen. Dan. 9:24-27.

De openbaring, die aan Daniël op zijn gebed om Israël's herstel geschonken werd, spreekt van zeventig zeventallen. Het is onmiddellijk te zien dat het getal zeventig hier aansluit bij Jeremia's profetie van de zeventig jaren. Maar het is eveneens aanstonds duidelijk dat de termijn die met de zeventig zeventallen bedoeld wordt niet dezelfde kan zijn als die van Jeremia's zeventig jaren. Wat is dan onder die zeventallen te verstaan? Het woord beteekent heel dikwijls weken; en zoo wordt het te dezer plaatse ook algemeen vertaald, bijvoorbeeld ook door onze Statenvertaling. Maar dan denkt men niet aan gewone weken, doch aan jaarweken, perioden van telkens zeven jaren, zoodat het hier gaan zou over een tijdvak van $70 \times 7 = 490$ jaren. Ik meen echter te moeten betwijfelen of hiervoor genoegzame grond bestaat. In de eerste plaats vinden wij nergens in het Oude Testament die betekenis van jaarweek; in de tweede plaats bevat de profetie zelf geen enkele aanwijzing dat de zeventallen als zeventallen van jaren zijn bedoeld; in de derde plaats komt men met het getal van 490 jaren bij geen enkele opvatting uit; en in de vierde plaats is het wel zeer de vraag of het eigenlijk wel in de bedoeling der Godspraak kan liggen een zeer preciese chronologische berekening mogelijk te maken. Ik acht het veel aannemelijker, dat de zeventallen te verstaan zijn van tijdruimten van niet nauwkeurig bepaalden duur; het woord zevental typeert die tijdruimten dan alleen als tijdvakken die in zichzelf een zekere eenheid vormen.

Nu wordt gezegd dat deze zeventig zeventallen zijn afgezonderd over Daniël's volk en stad. De grijze staatsman heeft gebeden om het herstel van zijn volk op grond van de profetie; hem geworden nu een openbaring aangaande de toekomst van

beschouwing mij als een roman, het geheel als de bezwaren van Dan is de vraag inderdaad een bezetting van historie, wijl op de lijn ind, punt zeker mogelijkheid van is er tegen ook dankt zijn qualiteit een tendenz schrijvers-opinie n, wat het naar werkelijk is, als in woorden, als n aan den Bijbel inspireerde stof, tot de christelijk en artistieke van genen, van de lyde kracht die het ring van het imnt dit in het vol-

ke Gereformeerde erbonden met die Tot op de komst en eigen leeraar, predikdienst. Stubbij de opwekking eerd, vestigde de n zijn geestelijken d Brummelkamp, p aan te nemen, ouderling hadden ronden het goed werd door de do-

loffert (Lev. 6:25, v. 7:1, 6:14:13), et al zijn toebeverhannene (Lev. pel van Ezechiël uheenliggende teret terrein dat als worden afgestaan :13 eindelijk van ing met haar „al-; de juiste verta-derd om hem te eiligheden“). Onze de hier gebruikte van het binnenste abernakel en den alleen de hoogeal 's jaars, mocht des Heeren haar iligen“. De beide leebreeuwsch hierede geval bij het oord is geplaatst. hil: in het eerste id wat in het alweede geval wat van belang hierop en niet te onder- tekenen van het rschillende uitleg- naar juist het feit tking is gebruikt, oor de gedachte, is bedoeld. Daarzoals onze Kant-ers doen, de uit-; ook van Hem ng gebruikt zijn: i we dan wel te eggen dat er een et spraakgebruik, de hier gegeven d treedt en daar- niet het brand- itleggers denken, tieve Bijbeleritiek edaan; zij hebben storische gebeur-

centen der School. Geen wonder, dat Gispén hier, 20 Juni 1864, met bevende hand den herdersstaf opnam.

Reeds op de eerste kerkeraadsvergadering, 30 Juni 1864, begonnen de moeilijkheden. De praeses stelde voor, het praesidium aan Ds Gispén als leeraar van de gemeente te Kampen over te dragen. Maar dan stelt Ds van Velzen voor, eerst een zaak uit den weg te ruimen. Een juffrouw had bij iemand gezegd, dat een der ouderlingen had verklaard, alsdat Ds Brummelkamp om zijn prediking behoorde geschorst te worden. Deze juffrouw werd alsnu ontboden, maar kon den eersten zegsman niet noemen.

Dit ééne geval geeft ons al dadelijk een blik op de Kamper gemeente uit dien tijd, toen de een daar was „van Brummelkamp“ en de ander „van Van Velzen“. Voor den nieuwen leeraar was het uiterst moeilijk zich bij geen van beide partijen te laten indeelen. Toch gelukte het hem. Met de uiterste omzichtigheid ging hij zijn eigen weg.

Hierin vond hij veel steun bij docent De Cock, in wiens bijzondere vriendschap hij deelde. Onder diens invloed veranderde nu ook zijn levensopvatting. De bekrompen inzichten, die hij uit de kruisgemeenten had meegebracht, verwisselde hij voor een ruimere beschouwing van de Christelijke vrijheid. Maar dit had weer tengevolge, dat De Cock en Gispén beschuldigd werden „de waarheid te vermoederen“.

Trouwens, ook aan het min of meer „vrije“ in het gedrag van docenten en studenten nam men nogal eens aanstoot. Dat eenige studenten, die tevens leden waren van het corps scherpschutters, deelgenomen hadden aan een feestelijken optocht bij gelegenheid van 's Konings verjaardag, en dat de docenten Brummelkamp en De Cock op dien dag hadden aangezeten aan een feestmaal, gaf bij sommigen in de gemeente grooten aanstoot. En toen op Hervormingsdag van 1867 door de studenten in de collegezaal een voorstelling was gegeven van Tetzels aflaathandel, was heel Kampen in last over deze „nabootsing van het tooneel of der rederijkers“. Dat Brummelkamp in 1867 de algemeene samenkomst der Evangelische Alliantie te Amsterdam bijwoonde, verwoorde niemand. Maar dat hij bij die gelegenheid ook deelnam aan het gemeenschappelijke avondmaal, dat op Zondagmid- dag 25 Augustus in vier talen in het Remonstrant- sche kerkgebouw, ook met volgelingen van Arminius werd gevierd, gaf ergernis zoowel te Amsterdam als te Kampen. Verder kwamen er op den kerkeraad vragen ter tafel als deze: of men in geval van ziekte heil mocht zoeken bij het magnetisme; of een huwelijk bevestigd mocht worden in een buitengewone godsdienstoefening; of men een lidmaat, dat zich schandelijk misdragen had, zonder vorm van proces mocht afsnijden; of de tucht moest worden toegepast op iemand, die Zondagsarbeid verrichtte, enz. enz.

tenis van de wijding van een nieuw altaar in de dagen van Antiochus Epiphanes door Judas den Makkabeeër. Want de grond om bepaald aan dit altaar te denken ligt alleen in de vooropgezette meening dat de profetie die wij behandelen op den tijd van Antiochus betrekking heeft. Met het oog op dit alles meen ik, dat er het meeste voor pleit, ook niet aan één bepaalde zaak te denken, maar liever in het algemeen aan den dienst van God. De zin zal dan zijn, dat, tegelijk met het aanbrengen van de eeuwige rechtvaardigheid en de vervulling van de profetie, ook een nieuwe dienst van God wordt ingewijd. Nemen wij nu al de uitdrukkingen samen, dan wordt het niet moeilijk te vatten op welk tijdstip de hier gegeven openbaring doelt. Wanneer komt de waarachtige verzoening der zonden, de eeuwige rechtvaardigheid, de vervulling van de profetie, de nieuwe dienst des Heeren? Met de verschijning van onzen Heere Jezus Christus op aarde, zoo is de doorgaande leer der Schrift. Dat is het tijdstip, waarop de wezenlijke tenietmaking van de zonde plaats heeft, de eeuwige, blijvende gerechtigheid wordt aangebracht, de profetie haar vervulling vindt, en de dienst der schaduwen door den dienst der aanbidding in geest en in waarheid zal vervangen worden. Wat we ook reeds bij andere profeten vonden uitgesproken, wordt hier dus weer herhaald: dat de Oud-Testamentische eeredienst slechts een tijdelijk karakter draagt, en eenmaal door een dienst van minder uitwendigen, meer geestelijken aard zal worden vervangen.

Dit is echter slechts de, zij het ook uiterst belangrijke, inleiding. Nu volgt een nadere uiteenzetting omtrent de tijdsruimte der zeventig zeventallen, die in drie perioden van onderscheidenlijk zeven, twee en zestig, en één zeventallen wordt gesplitst.

De eerste van deze drie perioden, welke zeven zeventallen omvat, wordt aldus gekarakteriseerd: „vanaf het uitgaan van een woord om Jeruzalem te herstellen en op te bouwen tot op een gezalfde, een vorst, zijn zeven zeventallen“. Dit staat, zooals we bemerkten, nog meer rechtstreeks in verband met Daniël's gebed dan het voorgaande; hier wordt over Jeruzalem's herstel gesproken. Maar waar ligt het beginpunt van deze periode? welk „uitgaand woord“ wordt bedoeld? Daarover be-

Het was waarlijk geen gemakkelijke taak voor den leeraar der gemeente, om de besprekingen over deze en dergelijke kwesties in de kerkeraadsvergadering als praeses te leiden. De oppositie ging gewoonlijk uit van een ouderling die, niet onthout van kennis en in hoog aanzien bij de gemeente, nogal aanhang had in den kerkeraad, en zich daar aan het hoofd stelde van een actie, die den praeses allerlei persoonlijke onaangenaamheden aandoed. Reeds in den aanvang van het jaar '66 begon dat lieve leventje.

Het tractement was klein. Oorspronkelijk had men den leeraar beroepen op f1000. Gispén schreef toen: „Indien ik uw roeping opvolgde, zou ik mijn gezin benadeelen, waartoe ik geen vrijheid heb. Ik kan of mag mijn inkomen niet verminderen met het oog op de behoeften van mijn gezin, dat ik toch ook onderhouden moet, wil ik niet erger zijn dan een ongelovige. Evenwel had ik dit vertrouwen van u, dat gij zelf, wanneer gij met den toestand van mijn gezin bekend waart, mij zoudt ontheffen van het bezwaar om mijn eigen woning te bekostigen“. Inderdaad besloot nu de kerkeraad om bij het tractement van f1000 een belasting-vrije woning te voegen. Er was echter in het predikant gezin veel ziekte. Ook moest een oude moeder verzorgd worden. Om in zijn onderhoud te kunnen voorzien had Kampens eerste leeraar dan ook reeds een gedeelte van zijn bibliotheek, vooral „oude schrijvers“, die toen weer duur begonnen te worden, moeten verkoopen. Op den kerkeraad dacht echter niemand aan dezen nood in de pastorie. Maar docent Brummelkamp schreef een brief aan de eerwaarde broeders, waarin hij voorstelde, den leeraar een toelage van f200 te geven of zijn tractement met dit bedrag te verhoogen. In Gispén's afwezigheid werd nu besloten te antwoorden: „In geval dat dit geld door Docenten en studenten zou kunnen bijeengebracht worden, zou zulks de vergadering aangenaam zijn als een blijk van liefde, welke men den leeraar toedraagt. Zoo het echter mocht blijken, dat de Docenten aan het voorstel niet kunnen voldoen, kan de vergadering op gemelde zaak later terugkomen“. De geprikkeldheid van den kerkeraad blijkt verder nog uit deze woorden in den brief: „omdat men gezegd heeft, dat Ds Gispén voor de Theologische School onmisbaar is“.

Hoe pijnlijk moest dit besluit het teergevoelige hart van den leeraar aandoen!

De toestand werd op den duur onhoudbaar. Een jaar later kwam het echter tot een uitbarsting. Toen de praeses op een vergadering van den kerkeraad den bewusten broeder naar zijn oordeel over een zaak vroeg, kreeg hij ten antwoord: „Gij hebt mijn raad niet noodig“. Daarop volgden verwijtingen, omdat de dominee zijn leerlingen behalve uit den Catechismus en het Kort Begrip ook uit een boekje over Bijbelsche Geschiedenis onderwees. En eindelijk liep de broeder kwaad weg,

staan vele verschillende opinies, die wij niet nader zullen beschrijven noch bestrijden. We willen er alleen op wijzen, dat alles aanduidt, dat wij bij dit „uitgaand woord“ aan de profetie van Jeremia hebben te denken die voor Daniël het uitgangspunt vormde tot zijn gebed. In de eerste plaats alreeds hierom, dat het uitermate vreemd zou wezen indien van die profetie in het Goddelijk antwoord op Daniël's gebed geen melding zou worden gemaakt. In de tweede plaats ook, wijl de andere mogelijkheid, dat het „uitgaand woord“ het verlot tot den herbouw zou wezen (van koning Kores of van eenigen anderen vorst) hierdoor wordt uitgesloten dat pas in de tweede periode van de 62 zeventallen van den daadwerkelijken herbouw sprake is, en er tusschen beide niet een zoo lange tusschenruimte kan liggen. Bovendien kan er nog op gewezen worden, dat in het onmiddellijk voorafgaande vers van de Godsopenbaring die Gabriël heeft over te brengen ook gesproken wordt als van een „woord dat uitging“; waardoor het 't meest aanbevelenswaardig is ook in vs 25 aan een profetisch woord te denken.

Neemt dus de eerste periode haar aanvang bij de profetie van Jeremia, dan vragen we nu waar haar einde ligt, d.w.z. wie de „gezalft“, de „vorst“ is, van wien hier sprake is. Ook op deze vraag worden zeer verschillende antwoorden gegeven, die we alweer niet uitvoerig behandelen zullen. Alleen stellen we vast, dat daarmee wel Cyrus of Kores, de koning der Perzen, zal bedoeld zijn. Redenen daarvoor zijn de volgende. Vooreerst, dat het op zichzelf zeer waarschijnlijk is, dat het einde van de periode, die met Jeremia's profetie begint, zal vallen bij haar vervulling. Vervolgens, dat in de tweede periode allereerst melding wordt gemaakt van den herbouw van Jeruzalem, en dus de vorst met wien de eerste periode eindigt, wel wezen moet de Perzische koning die tot dien herbouw den allereersten stoot gegeven heeft. Eindelijk ook nog, dat het niet alleen hier is dat de naam „gezalft“ van Kores wordt gebruikt; ook in Jesaja 45:1 lezen we: „alzo zegt de Heere tot zijn gezalfde, tot Kores“.

De tweede periode omvat 62 zeventallen. Van deze periode wordt gezegd, dat „het zal hersteld en opgebouwd worden, plein en gracht, en wel in benauwdheid der tijden“. Onderwerp hiervan is

zeggende: „Ik bedank als lid van den kerkeraad“.

Nietwaar, we zien dit tooneel zich afspelen.

Het „bedanken“ van dezen ouderling gaf echter merkbaar ontspanning in de gespannen verhoudingen. Van lieverlee won Gispén het vertrouwen ook van hen, die hem vroeger wantrouwden. De hand tusschen leeraar en gemeente werd steeds inniger. Dat bleek wel, als de dominee een beroep naar een andere gemeente ontving; wat meermalen gebeurde.

Ook was het een blijde ure voor hem, toen zich in 1871 niet minder dan 22 leden aansloten van de groep, die vroeger behoorde tot de kruisgemeente van Hoksbergen, welke in 1869 niet met de vereeniging was meegegaan. De kerkeraads-notulen vermelden er dit van: „Broeder Van der Veen, vroeger ouderling bij genoemde gemeente, staat nu op en zegt, dat allen bereid zijn zich met ons te vereenigen; dat hij instemt met den praeses, om te vergeten wat achter is en zich uit te strekken naar hetgeen dat voor is“. Met aandoening zong men Psalm 133:1, waarna Broeder Van der Veen nog verzocht te zingen Psalm 72:11. Hoe zal Gispén met zijn dorst naar de eenheid van alle Gereformeerden hier zijn ziel gelaafd hebben aan den stroom der broederlijke liefde!

Een ure van niet minder zielsgenot beschreef hij aldus:

Niet licht zal ik den Zondagavond vergeten, in den nazomer van 1866, toen Dr van Raalte, op het punt van weder naar Amerika te vertrekken, zijn laatste woord had gesproken tot de Kamper gemeente.

Reeds de kennismaking met die krachtige persoonlijkheid was voor mij een aanwinst, waardoor mijne zelf- en menschenkennis niet verarmde. Zoo'n afgescheiden domine had ik nog nooit gezien. Zelf zou ik het in die dagen niet gewaagd hebben anders dan met een driekanten hoed onder de oogen mijner gemeente te komen, en de tijd- en strijdgenooten van van Raalte, ik had ze nooit anders gezien, en zoo de driekanten hoed al onthak, de hooge witte das en de deftige zwarte rok ontbraken nooit.

Daar trad van Raalte voor mijne toenmalige gemeente op. Zonder steek, zonder zwarten rok, met een zwarte das en staande boorden, en een baard aan de kin, die ook wel eens sik genoemd wordt. En dan dat mannelijke, krachtige, ernstige, schriftuurlijke woord; zonder onzen preekvorm in drie deelen met driemaal drie onderdeelen. Het greep mij alles machtig aan, en hoe wenschte ik twee deelen van dien geest te bezitten!

Maar dat was alles nog niet. Toen van Raalte het Amen had uitgesproken, verhief zich van Velzen, in zijne volle lengte, en staande op de bank sprak hij den zwager en broeder, den strijd- en lotgenoot, dien ook hij voor 't laatst op deze aarde zien zou, hartroerend aan. De beelden uit het verleden, uit de dagen van hun beider jeugd, werden in welspreekende taal ons, jongeren, vertoond, en waarlijk — zij leefden. De geschiedenis der afscheiding zag ik in een ander licht dan de boeken mij hadden geschonken. En ik geloof dat ik iets begreep van de gedachte, die over het leven en de kerkelijke loopbaan van die beide man-

ongetwijfeld Jeruzalem, waarvan in het voorafgaande werd gesproken. Deze tweede periode kenmerkt zich dus door het herstel en den wederopbouw van Jeruzalem, zooals zich de eerste periode, van de zeven zeventallen, kenmerkte door Jeruzalem's verwoesting en smaad. Hier zien wij dus den regelrechten terugslag op Daniël's gebed om Jeruzalem's herstel: hem wordt beloofd, dat Jeremia's profetie in vervulling zal gaan; de door hem afgesmeekte herbouw der heilige stad zal plaats hebben. Daarvan behoeft hij geen oogenblik te twifelen. Maar tevens blijkt hier, dat de Heere het oog van Daniël op een verdere toekomst wil richten: zeventig zeventallen zijn bepaald om de volledige schuldverzoening te brengen; wel reeds vóór het afloopen van dien termijn komt de herbouw van Jeruzalem, maar het eigenlijke waarop de verwachting van den zieder zich richten moet ligt verder weg.

Een paar opmerkingen moeten hieraan nog worden toegevoegd.

Vooreerst deze, dat de herbouw niet de geheele periode der 62 zeventallen vult. De bedoeling is, dat die herbouw in deze periode tot stand komt, en dan de herstelde stad in dien staat verder blijft voortbestaan. Maar er mag toch wel op gelet worden, dat ook de herbouw zelf niet binnen een korte spanne tijds tot stand is gekomen: eerst een kleine honderd jaar nadat Cyrus zijn edict tot terugkeer had uitgevaardigd zijn onder Nehemia de muren van Jeruzalem weer opgebouwd.

Ten tweede, dat het noemen van „plein en gracht“ wel wat vreemd schijnt. Sommigen prefereren de lezing „plein en straat“. We behoeven daarop niet in te gaan. De zin is natuurlijk: Jeruzalem in zijn totaliteit.

Ten derde, dat de herbouw zal geschieden „in benauwdheid der tijden“. Inderdaad leeren ons met name de historische berichten in de boeken Ezra en Nehemia, dat het met den herbouw der stad allerminst voorspoedig ging, en dat de teruggekeerde ballingen met buitengewoon veel moeilijkheden hadden te kampen.

Een volgend maal voortzetting.

nen en van andere in de scheiding betrokken personen van zulk een grooten en beslissenden invloed is geweest. De volstrekte afwezigheid van alle politieke berekening, het handelen in een gegeven oogenblik naar hetgeen hem in dat oogenblik Gods wil, hun plicht bleek te zijn en de daarop gegronde keuze om liever met Gods volk kwalijk gehandeld te worden dan voor een tijd te genieten wat zij geloofden zonde te zijn, dat kwam in die uit het hart gesproken woorden in een voor mij verrassend licht, vooral toen van Velzen ons deed zingen het juist die gedachte uitdrukken de tweede vers van den veertigsten psalm:

Hij geeft m' op nieuw een danklied tot Zijn eer,
Een lofzang: velen zullen 't zien,
En God eerbiedig hulde hiên;
Hem vreezen en vertrouwen op den Heer.
Wel hem, die 't Opperwezen
Dus kinderlijk mag vreezen,
Op Hem vertrouwen stelt,
En, in gevaar, geen kracht
Van ijdele trotsaards wacht,
Van leugen, of geweld.

Wat is de poësie der scheiding. Na twintig jaren worstelens stonden daar nu die heide mannen, opnieuw een loflied tot Gods eer op de dankbare lippen, te midden van een duizendtal menschen, in eene stad, van welke van Raalte hij zijn vertrek naar Amerika dacht, „dat ze aan den duivel overgegeven was“. Een danklied opnieuw, na zooveel klaagliederen. Hun geweten getuigde dat zij om God te vreezen de menschen hadden getrotseerd, ja zelfs den toorn des konings! Het getuigde, dat het beter is van alles verlaten, zelfs van geliefde broeders gescheiden te zijn, dan met leugen of geweld te heulen, of heil te verwachten van ijdele trotsaards.

Een bijzondere band van liefde bestond er tusschen Gispén en de Theologische School. De docenten achtten hem hoog, vooral om zijn kanselgaven, en steunden hem bij al de moeilijkheden in de gemeente. De studenten hadden hem lief als „hun dominee“. Menig uur brachten ze bij hem door; menig geheim werd hem toevertrouwd. En hoe studentikoos hij het studentenleven meeleefde, blijkt wel uit het kijke, dat hij den lezers van het Jaarboekje eens gaf in de eerste bladzijden uit het Dagboek van Dominé Stijfstra. Maar zonder dat zij het zelf wisten, hadden de studenten ook grooten invloed op hun dominee, als zij met hem spraken over hun colleges en hun boeken. Want hij, de man van artikel 8, of, zooals de studenten zeiden, de octavist, die het altijd bleef betreuren, dat hij geen wetenschappelijke opleiding had genoten, studeerde nu ongemerkt met hen mee. Zelfs ging hij nog Duitsch leeren, om de werken der Vermittlungs-theologen te kunnen lezen. Zoo werd de nauwe aanraking met de Theologische School hem een leerschool voor geheel zijn volgend leven. Liefde tot de wetenschap was hem sinds lang niet vreemd, maar te Kampen leerde hij ook iets van de methode om kennis te verzamelen.

Een geliefde vriend was hem ook Ds C. G. de Moen, de peuningsmeester van de Theologische School. Door lichamelijke zwakheid genoot rust te nemen, vestigde hij zich metterwoon te Kampen. Spoedig verkoopt de gemeente hem tot een harer ouderlingen. Aanvankelijk was Gispén met die keus minder ingenomen, vreezende dat deze emeritus-predikant den predikant in werkelijken dienst het regeeren wel eens bemoeilijken kon. Doch hoe werd die vrees beschaamd! Nooit had Gispén trouwer vriend, hartelijker broeder in den dienst van eenzelfde gemeente. Als scriba van den kerkeraad heeft hij haar onschatbare diensten bewezen, en in moeilijke omstandigheden was zijn bedachtzaam oordeel en zijn spreekwoordelijk geworden voorzichtigheid soms meer waard dan goud. In bange dagen, als ziekte en dood in de pastorie heerschten, was deze huisvriend (oud-geneesheer) de eerste en de laatste, die bij de stervende kinderen, of als de pastoorische in krankheid neerlag, en aan Gispén eigen ziekbed, door gebed en raad, dropelen van vertroosting deed vloeien in den lijdensbeker, dien Gods wijsheid het predikantsgezin te drinken gaf.

Vele huiselijke beproevingen waren te Kampen Gispén deel. De helft van het achttal kinderen, dat God hem schonk, moest hij daar aan de aarde toevertrouwen. Ze waren er geboren en ze vonden er hun graf. En toen hij na negenjarigen arbeid in deze aanzienlijke gemeente het beroep naar Zwolle aannam, deed hij dat voornamelijk met het oog op den ziekelijken en sukkelenden toestand van zijn vrouw. De Kampense pastorie loch was niet gezond. En zoo kunnen we het verstaan, dat hij, naar Zwolle vertrekkende, en met zijn gezin in het rijtuig gezeten, op de IJsselbrug tot zijn vrouw zei: „De strik is gebroken, en wij zijn ontkomen“.

RULLMANN.

HET BOEK VAN DE WEEK

Een belangrijk boek. *)

I.

Er is tegenwoordig geen aanleiding tot klacht

*) Groen van Prinsterer, door Prof. Dr P. A. Diepenhorst (J. H. Kok, N. V., Kampen, 1932).

over gebrek aan belangstelling in de publieke zaak. Wij allen, oud en jong, denken en spreken vaak, heel vaak, over de dingen, die maatschappelijk en staatkundig, op leven en lot van natie en enkeling invloed oefenen. Die belangstelling is te prijzen, wanneer ze niet in de eerste plaats gericht is op wat met ons persoonlijk stoffelijk belang in direct verband staat, maar als ze tot doel heeft mede te werken tot geestelijke, morele verheffing van onze medemenschen.

Ze is ook alleen dan van wezenlijke waarde, als ze steunt op behoorlijke kennis van de dingen, waar ze zich mee bezig houdt. Belangstelling in zaken van maatschappelijk of staatkundig gewicht, waar ge niets wezenlijks van afweet, heeft geen of slechts weinig waarde, want ze zal allicht slechts de sensationele, bijkomstige, en dus „toevallige“ begeleidingsverschijnselen betreffen. Alleen dan, wanneer ik van een bepaalde zaak iets afweet, als ik eenig inzicht heb in haar beteekenis voor andere, met haar samenhangende verschijnselen, kan mijn belangstelling dienen om andere personen het interessante en belangrijke er van te leeren kennen, en er toe meewerken, dat ook zij zich er mee gaan bezig houden. Ja, eigenlijk kan ik alleen dan spreken van werkelijke belangstelling; in het andere geval leidt mijn kennisneming tot niet meer, dan dat die zaak „voor kennisgeving wordt aangenomen“, en dus beneden de drempel der eigenlijke belangstelling blijft.

Nu is een van de beste wegen tot het verkrijgen van kennis aangaande belangrijke zaken van b.v. staatkundig of maatschappelijke aard, het zoeken van contact met die personen, die de dragers of vertegenwoordigers van dergelijke verschijnselen zijn of waren. Wie een eenigszins goede kijk wil hebben op de beteekenis en waarde, respectievelijk de onwaarde, van b.v. het socialisme of communisme, leere ietwat van nabij kennen de representatieve personen van die stelsels, gelijk o.a. Quack ze ons in zijn beeldenreeks „personen en stelsels“ voortteekende: wie omtrent een bepaalde nuancering van zoo'n stelsel nadere kennis wil hebben, volg Marx of Troelstra of Lenin eens in hun levensgang, en speure zoo mogelijk na, welke bevredigingen en teleurstellingen, welke verwachtingen en desillusies hun deel werden.

Hier ligt de kracht, trouwens ook de zwakheid, der biografie, als historiografische werkzaamheid. Haar kracht is, dat de goede biografie ons, in en door den mensch heen, in hem wonend en werkend, laat zien het beginsel, de levensopvatting, en ook de door hem gevolgde geestelijke, maatschappelijke, staatkundige levensrichting. En ze leert ons dat beginsel en die opvatting kennen, niet als een abstracte bespiegeling of als dor schema, maar als een levende en tot leven dringende kracht.

Haar zwakheid is, dat ze ons dat beginsel en die levensopvatting nooit geheel zuiver kan geven. Want de persoonlijke, menselijke, en voor de zaak eigenlijk onwezenlijke of die zelfs verduisterende, eigenaardigheden van den beschreven „held“, belemmeren het klaar gezicht er op.

Zoo is dus de biografie een goed en nuttig onderdeel der geschiedschrijving. Maar ze kan ook, door te zeer het onzuiver-menselijke, het onwezenlijk-toevallige, het sensationeel-prikkelende, te belichten, en daardoor het wezenlijke te zeer in de schaduw te laten, het verkrijgen van goede kennis belemmeren.

Aan de biografie moeten dus hooge eischen worden gesteld.

Eenige van die eischen zijn, dunkt ons, wat de inhoud betreft, die van: volledigheid, eenheid, nauwkeurigheid; en, wat de vorm aangaat, die van een goede economie, d.w.z. een goede verhouding tusschen hoofdzaak en bijzaken.

In dit en het volgend artikel wenschen we onze lezers in kennis te brengen met een belangrijk boek, dat een biografie wil geven van een persoon, die tot in lengte van dagen recht zal behouden om onder ons volk, in 't bijzonder onder het geloovig deel onzes volks, bekend te blijven.

Een goede biografie van Groen van Prinsterer was noodig, en gelukkig, thans ook mogelijk.

Noodig, omdat wij, het derde geslacht na hem en z'n tijdgenooten, gevaar loopen, de belangstelling in wat hem en z'n geestverwanten en z'n strijders bezielde, te verliezen, tot groote schade van onszelf en van onze invloed tegenwoordig. De jaren 1914 tot 1919 hebben een ontzaglijke, dikke, muur opgetrokken tusschen de periode vóór en na de oorlog. Er is zóó veel gebeurd, en er gebeurt thans alle dag zóó veel, de maatschappelijke en staatkundige vraagstukken hebben zóó zeer een, indien misschien niet geheel nieuw wezen, dan toch een geheel nieuwe gestalte, gekregen, dat het ons moeilijk begint te vallen, ons te interesseeren voor wat de 19de eeuw en het eerste decennium der 20ste eeuw beroerde. En toch moeten wij die vroegere tijden kennen. Op straffe van het verlies onzer bewustheid der historische gebondenheid aan het verleden, welke gebondenheid tegenwoordig geen denkend mensch meer loochent. Clio schrijft niet losse aantekeningen of invallende gedachten op „als-maar“ onsamenhangende stukjes papier, op te bergen in een

fiche-lade of kaartenkast, en naar believen aanoen te rijgen tot een geheel, dat ons kaleidoscopische drogbeelden voortoovert, nu eens zóó, dan weer geheel anders; neen, ze schrijft op de „rolle des boeks“ haar verhaal, vol innerlijke samenhang, en we kunnen de pas volgeschreven bladzijde niet met goed begrip lezen, als we de vorige geheel negeeren.

En bijzonder voor het protestantsch-christelijk volksdeel is kennis van wat Groen nastreefde en bereikte, noodig. Want bij deze nationale figuur, in het hart en hoofd van dezen zachtmoedigen worstelaar, liggen zoo vele draden, die de gedragslijnen bepaalden der na hem werkende en strijdende voorgangers van „Christelijk Nederland“, samengeknoot.

En ook, gelukkig, mogelijk. Van verschillende kant was reeds veel voorarbeid verricht; zoo b.v. door Vos en Rullmann en Gerretson en Tazelaar, en vele anderen; vooral ook door den ongeëvenaarden Groen-kenner Fabius. De bibliografie van de Vries had reeds een voorloopige oriëntering mogelijk gemaakt. En niet lang nog geleden, had de gepubliceerde Briefwisseling van Groen, door Gerretson, een definitieve levensbeschrijving dichterbij de mogelijkheid gebracht.

Een gelukkige omstandigheid is bij dit alles, dat Groen van Prinsterer zulk een „open“ figuur te zien geeft. Hij had niet alleen een schitterend talent, om op fijne, petillante wijze uit te drukken, schriftelijk en mondeling, wat hij wilde zeggen, maar ook gevoelde hij sterk de behoefte, om zijn innerlijkste gevoelens en gedachten aan anderen mede te deelen. En zoo staat hij thans, voor zoover zijn schriftelijke nalatenschap publiek geworden is, vóór ons als een man van geheel eigen gaardheid en wezen, maar wiens bepaalde zijneigenschappen met scherpte zijn te onderkennen.

Nu ligt dan een boekdeel, waaraan met gerustheid het gebruikelijk epitheton „kloek“ kan worden toegekend, vóór ons. Prof. Diepenhorst heeft echter niet bedoeld, met dit werk een definitieve biografie van Groen te geven. Dit is nog niet de levensbeschrijving van Groen; en, terwijl wij met belangstelling afwachten het afzonderlijk werk, dat de schrijver belooft over de verhouding van zijn held tot diens vrienden en geestverwanten, opdat „belangstellenden met deze protestantsch-christelijke beeldengalerij meer vertrouwd“ zullen worden, hebben we al vast dit werk met graagte doorgelezen.

Wanneer we dan enkele opmerkingen hier zullen maken, vergeten we niet, dat de eischen, bovengenoemd, van volledigheid, eenheid, nauwkeurigheid, en die van onberispelijke vorm, ter toetsing van dit boek niet in alle strengheid mogen worden gesteld. Het boek over Groen moet nog komen; wat prof. Diepenhorst ons thans geeft is, naar eigen getuigenis, slechts „een schets van Groen's levensgang“, en verder, een te boek stelling van diens „geestelijke beteekenis“. Voor dat tweede gedeelte, dat Groen's geestelijke beteekenis beschrijft, kunnen we de bovenstaande toetsinge-eischen wel gebruiken, omdat het als minder voorloopig, maar meer definitief is bedoeld.

B. EBLING.

UIT DE BUITENLANDSCHE KERKEN

De strijd over de lijkverbranding in Hongarije.*

Tot voor enkele jaren was er nog geen crematorium in Hongarije. Behalve enkele vrijdenkers en vrijmetselaars dacht niemand er aan en de kwestie van de lijkverbranding kon zodoende nooit een kwestie van den dag worden.

Enkele jaren geleden kwam echter de raad van de groote Hongaarsche plattelandsche stad Debreczen tot de beslissing om een oven tot lijkverbranding te laten bouwen. Het gebouw staat nu gereed, maar kan niet geopend worden, aangezien de minister van Binnenlandsche Zaken er geen toestemming voor wil geven.

Intusschen is er een strijd over ontstaan tusschen Protestanten en R.-Katholieken in Hongarije, die echter niet principieel gevoerd is en slechts dient om de antipathie en wantrouwen tusschen Roomschen en Protestanten te verscherpen. De stad Debreczen staat n.l. in het bewustzijn van het Hongaarsche publiek als het centrum der Gereformeerden, of zooals men gewoon is te zeggen als „de Calvinistische Rom“.

De stadsraad is daar sinds langen tijd liberaal en er zijn ook vele Joden en vrijmetselaars onder, die sinds lang met het crematorium dweepten. Intusschen wisten zij o.a. ook de leidsmannen van de Gereformeerde Kerk aldaar voor hun plan te winnen, zoo o.a. ook Bisschop Baltazár, en kwam zoo de oven tot lijkverbranding verleden jaar klaar.

Toen zij echter tot de opening van het crematorium wilden overgaan, vonden zij een energieke tegenstand in de leiders van de Roomsche kerk (vooral de Jezufeten), die dan ook de regeering

beïnvloed tot nu

De R. ppeel, m. Gerofort n.l. de steld, al van het Christen van de ook deze Baltazár naar hu branding gienze rust co

Het officieel dikanter schop E van gen der twij zelf on gies o die de a geroerd' geheel "religieu zyne m nisch en graven hoe het het lich hij, en zoo kan passen: ven".

Veel een and garje, n was n.l. Synode van der meerde lijke ver dan de en de of leidra vazz, ov zegt als

„Aang meerde

„1. Zz goddelijk drukkeli het ook

„2. Z niet teg

„3. H brand (d

proes k als kuns balseme

„4. H om de

„5. O lang de

„6. O tie) een

haar ur

anti-kerk

Deze

schop R

woordig

beheersc

nóde in

zal dit v

hare ver

en volge

Wetboek

na aflo

worden.

De R

zeer act

Zelfs

Esztergo

er tegen

volgt;

„... lijkverbr

ne en

gezondh

ner red

hoop op

ding en

hoort to

leven. I

doen, di

langen, e

De R

de open

onder d

het oog

situatie,

formeer

waarheij

Baltazár

formeer

lingen c

antithese